

Semotanová, Eva

První staletí evropských topografických a historickogeografických prací

Studia historica Brunensia. 2021, vol. 68, iss. 1, pp. 31-52

ISSN 1803-7429 (print); ISSN 2336-4513 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SHB2021-1-3>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/144059>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

První staletí evropských topografických a historickogeografických prací

The first centuries of European topographical and historical geographic works

Eva Semotanová / semotanova@hiu.cas.cz

Historický ústav AV ČR

Abstract

In historical sources, the perception of landscapes reflects a struggle for existence, power and control of the space, man's creative activity, his thinking, and his ideas. The projection of a picture of the landscape into a wide range of sources documents the changing image of the landscapes with the goal of passing it on to future generations. At the same time, the descriptions of individual lands and regions expanded the contemporary geographical horizon. The presented text concentrates on selected written narrative materials from the European late Middle Ages and early modern period that can be characterized as topographical and historical geographic sources.

Keywords

Historical Topography, Historical Geography, Early modern history, Europe

Vnímání a popis krajín – obory, pojmy

Vnímání krajín odráží v historických pramenech zápas o existenci, moc a ovládnutí prostoru, tvůrčí činnost člověka (a společnosti), jeho myšlení a ideje. Promítání obrazu krajín do široké škály psaných, mapových či obrazových děl, průvodců, vzpomínek, pamětí, korespondence, pověstí a dalších prací svědčí nejen o dokumentování měnícího se obrazu krajín, ale často i o jeho cíleném předávání dalším generacím. Popisy jednotlivých zemí a regionů rozšiřovaly dobový geografický horizont. Krajiny se posléze staly také předmětem filozofických úvah a úsilí o jejich důkladné popsání.

Od středověku do konce raného novověku lze sledovat v řadě prací popisy evropských a později i zámořských krajín z mnoha úhlů pohledu. K pracím topografické (místopisné) a historickogeografické povahy patřily kroniky, kosmografie, souhrnné mnohasvazkové popisy a místopisy jednotlivých zemí, vlastivědné publikace, apodemika, cestopisy, průvodce, kartografická díla s doprovodnými texty a vyobrazeními, veduty s vysvětlivkami a jejich soubory. Často tyto zdroje obsahovaly zároveň texty, statistické údaje, mapy a vyobrazení, vytvářející souhrn informací o zemích – jejich geografické charakteristice, historickém vývoji a obyvatelstvu. Zajímavým zdrojem historickogeografických informací byly ego dokumenty – deníky, paměti nebo dopisy z cest. Údaje o krajínách čerpali autoři těchto prací ze starších předloh a vzorů, z přímých i nepřímých svědectví a zpráv i z osobních dojmů, poznatků a zkušeností. Předložený text se soustřeďuje na vybrané písemné prameny pozdního středověku a raného novověku vyprávěcí povahy, které lze charakterizovat jako topografické a historickogeografické práce.

Na sklonku raného novověku a zejména v průběhu 19. století vznikala cílený vědecký výzkum jako součást mnoha oborů, zejména geografie, historiografie a kartografie, ale i těch, které se teprve postupně formovaly a rozvíjely (mimo jiné topografie, historická vlastivěda, historická geografie či toponomastika). Jejich vzájemné prolínání, pojetí, obsah a terminologická variabilita výrazně ovlivňovaly práce, tematicky s těmito obory spjaté. Je proto velmi obtížné označit tato díla jen za geografická, historická, kartografická, topografická, historickogeografická nebo vlastivědná. Některá zaznamenávala více topografických údajů ve smyslu stručných popisů s důrazem na místopis a zeměpisná jména. V jiných převažoval vyprávěcí charakter textů, v dalších byl důraz položen na kartografické či ikonografické znázornění krajín s doprovodnými texty a topografickými údaji. Obsah děl se tak v mnoha případech blížil pozdějším, např. Schallerovým topografiím.¹

Zahraníční odborníci se při studiu raně novověkých historickogeografických pramenů přiklánějí spíše k pojmu chorografie, chorografické práce, a to ve smyslu podrobných popisů míst, blízkých regionální geografii, na rozdíl od geografických kompendií, zabývajících se obecnými otázkami geografie jako oboru. Pojem chorografie poprvé použil a vymezil Klaudios Ptolemaios; po seznámení s Ptolemaiovým dílem počátkem 15. století jej postupně přejímali evropští humanističtí tvůrci historickogeografických textů; často byl tento termín součástí názvů publikací či map. V odborné literatuře je věnována po-

1 K charakteristice historické topografie jako oboru srov. Sviták, Zbyněk: *Úvod do historické topografie českých zemí*. Brno 2004.

zornost především anglickým osobnostem chorografie 16. a 17. století, např. Williamu Camdenovi, Williamu Harrisonovi, Johnu Nordenovi, Richardu Carewovi nebo Williamu Lambardovi a jejich spolupráci s předními dobovými kartografy. Za klíčové dílo pro rozvoj chorografických prací je přitom považována práce Williama Camdena *Britannia* z roku 1586 (a v několika dalších vydáních). Jejich hlavním rysem je značný rozsah popisů míst, spojení obecného a detailního, podrobnost a v mnoha případech zájem o přírodní bohatství, pamětihodnosti a sociální rozvrstvení společnosti. Výjimkou není ani úsilí o reprezentaci země prostřednictvím co možná nejobsáhlejšího souboru geografických a historických údajů. Následně tato díla, v nichž se snoubila fakta s mnohdy poetickým výkladem o krajinách, přispívala k vnímání a formování národních a regionálních identit, prozatím v prostředí elit, kde se chorografické práce studovaly.² V tomto příspěvku však budou nadále používány spíše pojmy topografické a historickogeografické práce s cílem představit hlavní osobnosti takto zaměřených děl včetně počátků vědecké geografie, méně termín chorografie. Nebude sledována topografická a historickogeografická problematika v apodemikách, cestopisech, průvodcích, kartografických a ikonografických dílech, neboť by rozsah studie neúměrně rozšířila.

První evropské topografické a historickogeografické práce

Mezi první evropské topografické a historickogeografické práce bezpochyby patří kroniky, resp. jejich části, obsahující popisy zemí a míst, a kosmografie Sebastiana Münstera. Českým zemím s důrazem na dobu husitskou je věnována Piccolominiho kronika *Historie česká (Historica bohemia, De Bohemorum origine ac gestis historia)*³, psaná zřejmě v letech 1457–1458; v Evropě i v českých zemích byla vydávána v překladech ještě v 16. století. Jak tomu bývá u většiny děl tohoto typu až do raného novověku, zařadil Piccolomini úvodem stručnou geografickou charakteristiku zemí, jejichž historií se dále zabýval. Uvedl základní zeměpisné údaje o českých zemích, o jejich poloze, hranicích, městech, řekách a obyvatelstvu. Z názvosloví, které použil, i z jeho vlastního vyjádření lze usuzovat, že čerpal spíše z římských autorů než z tradičního Kosmova popisu Čech, obklopených horami. Úvodem geografického popisu poznamenal: „*Čechy, ležící na barbarském území za Dunajem, jsou částí Germánie a jsou téměř celé vystaveny severnímu větru. Na východě s nimi hraničí Moravané a národ Slezanů, na severu titíž Slezané a Sasové, kteří se nazývají jednak Mišňany, jednak Duryňky, na západě se rozkládá Fojtland a země Bavorů. Jižní kraje obývají*

2 Shanks, Michael – Witmore, Christopher: *Echoes across the Past: chorography and topography in antiquarian engagements with place*. *Performance Research* 15, 2010, s. 97–106; Rohl, Darrell J.: *The Chorographic Tradition and Seventeenth- and Eighteenth-Century Scottish Antiquaries*. *Journal of Art Historiography* 5, 2011, s. 1–18; Mc Rae, Andrew: *Early Modern Chorographies*. *Oxford Handbooks online* 2015, <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935338.001.0001/oxfordhb-9780199935338-e-102>, citováno 5. 12. 2018.

3 Piccolomini, Enea Sylvio: *Aeneae Silvii De Bohemorum origine ac gestis historia*. Romae 1475.

*jednak Bavoři, jednak Rakušané, kteří sídlí na obou březích Dunaje. Čechy nesousedí s žádnou jinou zemí než s kraji obývanými Němci.*⁴

Na sklonku 15. století uvedl Hartmann Schedel, významný humanisticky orientovaný lékař, kartograf, matematik, astronom, filolog, teolog a sběratel, v díle *Liber chronicarum* (Schedelsche Weltchronik, Norimberská kronika, Schedelova kronika) z roku 1493 desítky stručných, až lexikograficky pojatých popisů zemí a významných měst. Mezi nimi jsou i Čechy a Praha. O Praze Schedel mimo jiné konstatoval, že je hlavním městem Českého království a protéká jím řeka Vltava. Kronika je hojně ilustrována dřevorezy z dílny Michaela Wolgemutha, zajímavá je mapa světa, sestavená podle Klaudia Ptolemaia a zachycující pouze Evropu, část Asie a Afriky, tedy před objevy Bartolomea Diaze (jižní cíp Afriky 1487) a Kryštofa Kolumba (Amerika, resp. dnešní Bahamy 1492).⁵

Kosmografie Sebastiana Münstera, bohatě zdobená vyobrazeními a mapami, patří k nejvýznamnějším dokladům práce topografické povahy 16. století. Sebastian Münster navázal na dochované opisy Ptolemaiovy Geografické Hyfégesis. V roce 1544 vydal v Basileji vlastní dílo s více než stovkou map, nazvané *Cosmographia* (Kosmografie), následovala řada vydání v latině, němčině, francouzštině nebo italštině. Z latinského vydání z roku 1550 přeložil Münsterovo dílo do češtiny pod názvem *Kosmografie česká* Zikmund z Puchova (Praha 1554).⁶ Münsterem a jeho dílem, především ve vztahu k českým zemím, ale i k Itálii, Polsku a Americe, se podrobně zabývá Jaroslav Pánek, z pohledu kartografického pak Eva Novotná. České země jsou zařazeny ke Germánii, kromě kartografického znázornění jejich prostoru před vydáním Klaudyánovy mapy Čech roku 1518 byly do kosmografií vloženy také kopie této mapy.⁷

Vlastivědně a topograficky zaměřené publikace, zvané též, jak již bylo poznamenáno, chorografie, se od kronik a kosmografií liší užším místopisným záběrem ve smyslu konkrétních území, jimž je věnována autorova pozornost, a zároveň širším pohledem na mnohotvárnost popisovaných krajín, jejich zajímavostí, historie a obyvatel. Oba pojmy, chorografie a topografie, se v textech, označovaných v tomto příspěvku jako historickogeografické, běžně objevovaly. Za topografii jednoznačně považoval popsání jednotlivých míst např. Arthur Hopton. Podle Henryho S. Turnera Hopton formuloval svůj

4 *Enea Silvio Piccolomini: Historie Bohemica – Historie česká.* Edd. Dana Martínková, Alena Hadravová, Jiří Matl, úvodní slovo František Šmahel. Praha 1998, s. 9; Semotanová, Eva: *Vyprávěné krajiny.* Praha 2018, s. 35–38.

5 Füssel, Stephan: *Hartmann Schedel: Chronicle of the World – 1493.* Köln 2015; Schedel, Hartmann: *Liber chronicarum. Cum additamentis Hieronymi Münzer.* Augsburg 1497, folio 258.

6 Semotanová, Eva: *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí.* Praha 2001, s. 57–59.

7 Srov. např. Münster, Sebastian: *Cosmographiae universalis lib. VI.* Basiliae ex officina Henricpetrina 1572. Z literatury mimo jiné Pánek, Jaroslav: *Morava a Slezsko v kosmografických spisech z poloviny 16. století.* In: *Ve znamení zemí Koruny české: sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc.* Praha 2006, s. 585–598.; též: *Sebastian Münster (1488–1552): poznání světa v jedné knize.* In: *Lidé a dějiny: k roli osobnosti v historii v multidisciplinární perspektivě.* Praha 2017, s. 229–255; též: *A New Image of the World at the Beginning of Modern Times: (European Humanist Sebastian Münster and his Cosmographia).* Comenius. *Journal of Euro-American civilization* 5, 2018, č. 1, s. 9–28; Novotná, Eva: *Klaudyánův list s mapou Českého království.* http://download.arcddata.cz/konf/2018/prednasky/prezentace-PDF/Novotna_UK_web.pdf, citováno 1. 12. 2018; též: *Klaudyánova mapa Čech v Münsterově Kosmografii: s příklady z Mapové sbírky PřF UK.* (v tisku).

názor v roce 1611 v díle *Speculum Topographicum: or the Topographically Glasse*. Turner zároveň konstatoval, že topografii lze charakterizovat také jako prezentaci (vyjádření, popis) míst různými způsoby, písmem, obrazem a mapou.⁸

Z nejvýznamnějších autorů těchto prací 16. a 17. století nelze opomenout Williama Camdena, historika a sběratele starožitností (včetně dokladů o nich) a jeho první zeměpisný popis Velké Británie nazvaný *Britannia*. Dílo vyšlo latinsky v roce 1587, následovaly další edice, doplněné roku 1607 mapami anglických hrabství kartografa Christophera Saxtona a roku 1610 vydání v angličtině v překladu Phillemona Hollanda.⁹ Termín chorografie je uveden např. na titulním listě ve vydání z roku 1722.¹⁰

V úvodu spisu Camden promluvil ke čtenářům a mimo jiné konstatoval:

„*Nae tamen ego parum prudens et minus modestus videar, qui ex infimo antiquariorum subsellio, cum bene latere potuerim, in eruditissimi huius seculi theatrum, inter varios ingeniorum et iudiciorum gustus scriptor prodierem. Sed ut quod res est libere ac ingenue dicam, patriae charitas, quae omnes omnium charitates complectitur, Britannici nominis gloria [...]*”

„*For all this I may be censured unadvised and scant modest, who, being but of the lowest forme in the schoole of Antiquity, where I might well have lurked in obscurity, have adventured as a scribler upon the stage in this learned age amidst the diversities of relishes [tastes] both in wit and judgement. But to tell the truth unfainedly, the love of my Country which compriseth all love in it, and hath endeared me to unto it, the glory of the British name [...]*“¹¹

Zajímavý je popis Cornwallu a vzniku jeho jména:

„*CORNWALLIA, quae etiam recentioribus Latine Cornubia dicitur, maxime totius Britanniae in occidentem solem vergit, et a Britannorum reliquiis, quos Occidentales Britones Marianus Scotus vocat, habitatur, a quibus Britannica lingua (avitam enim linguam necdum omnino amiserunt) Kernaw dicitur, eo quod in cornu tenuatur et in altum promontoriolis quasi cornibus undiquaque excurrit. Cornum enim corn et cornua kern multitudinis numero appellant Britanni, licet alii a Corineo nescio quo Bruti socio dictam velint Cornwalliam Coriniamque nominent, iuxta fabulosi poetae carmen:*

-
- 8 Hopton, Arthur: *Speculum Topographicum: or the Topographically Glasse*. London 1611; Turner, Henry S.: *Literature and Mapping in Early Modern England 1520–1688*. In: *The History of Cartography*, Vol. 3, Part I. Ed. David Woodward. Chicago–London 2007, s. 412–426.
- 9 Levy, Fred Jacob: *The Making of Camden's Britannia*. *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 26, 1964, s. 70–97; Richardson, Roger C.: *William Camden and the Re-Discovery of England*. *Transactions of the Leicestershire Archaeological and Historical Society* 78, 2004, s. 108–123, <https://www.le.ac.uk/lahs/downloads/05Vol78-Richardson.pdf>, citováno 4. 1. 2019; *William Camden*. In: *The Cambridge History of English and American Literature in 18 Volumes (1907–21)*. Volume III. Renaissance and Reformation. XV. Chroniclers and Antiquaries, § 6, <https://www.bartleby.com/213/1506.html>, citováno 4. 1. 2019; *A vision of Britain through time. William Camden, Britain, or, a Chorographical Description of the most flourishing Kingdoms, England, Scotland, and Ireland*, http://www.visionofbritain.org.uk/text/content_page.jsp?t_id=Camden, citováno 4. 1. 2019; *Camden, William: Britannia (1607), with an English translation by Philemon Holland*. Ed. Dana F. Sutton, 2004, <http://www.philological.bham.ac.uk/cambrit/>, citováno 30. 11. 2018.
- 10 Camden, William – Gibson, Edmund – White, Robert – Matthews, Mary – Churchil, Awncsham: *Britannia, or, a Chorographical Description of Great Britain and Ireland, Together with the Adjacent Islands*. London 1722.
- 11 Camden, W.: *Britannia*. <http://www.philological.bham.ac.uk/cambrit/britlat.html>; <http://www.philological.bham.ac.uk/cambrit/briteng.html>; citováno 24. 1. 2021.

Pars Corinea datur Corinaeo, de duce nomen

*Patria, deque viro gens Corinensis habet.*¹²

„CORNWALL, which also by later Writers is called Cornubia in Latine, of all Britain doth beare most westward, and is inhabited by that remnant of Britans which Marianus Scotus calleth occidentales Britones, that is, Britans of the west parts, who in the British tongue (for as yet they have not lost their ancient language) name it Kernaw, because it waxeth smaller and smaller in maner of an horn, and runneth forth into the Sea with little promontories, as they were hornes, on everie side. For the Britans cal an horne corn, and hornes kern in the plurall number, although others would have Cornwall to take the name of one Corineus, I know not what companion of Brutus, and doe call it Corinea, according to this verse of a late-borne Poet:

To captaine Corinaeus part was given to hold by right:

*Of him both coast Corinea and people Cornish hight.*¹²

William Camden vstoupil do povědomí čtenářů, současníků i jejich pokračovatelů, jako obdivovatel své vlasti, vypravěč, který se rozhodl s láskou, ale zároveň na vysoké odborné úrovni zachytit to nejcennější a nejzajímavější, co alžbětinskou Británií na sklonku 16. století charakterizovalo. Plynulý text, strukturovaný podle hrabství, pro Camdena významných regionů, ale i s popisem drobných území a malých ostrovů, již není jednoduchým lexikografickým popisem, jímž se vyznačují zejména kosmografie. Není ani kronikou – dějinám Británie za vlády Alžběty I. se Camden věnoval v díle *Annales rerum Anglicarum et Hibernicarum regnante Elizabetha*, zachycujícím Alžbětinu vládu do roku 1588 a vydaném v roce 1615 (v tomto díle podával Camden rok po roce výklad historických událostí včetně biografických údajů významných osobností).¹³ O královně Alžbětě napsal: „*Elisabethae Angliae reginae genus paternum vere regium erat, illa enim regis Henrici VIII filia, Henrici VII neptis, Edwardi IV proneptis; maternum impar quidem, nobile tamen, et multis magnisque affinitatibus per Angliam et Hiberniam diffusum. Abavus erat Galfredus Bolenus claris in Nofolcia natalibus, praetor urbis Londini anno MCCCCLVII, eodem tempore equestri dignitate ornatus.*“

„*The Lineage and descent of Elizabeth Queene of England was by her Fathers side truly Royall: for daughter she was to King Henry the eight, grand-daughter to Henry the seventh, and great grand-daughter to Edward the fourth. By the mothers side her descent was not so high; howbeit Noble it was, and spread abroad by many and great Alliances thorowout England and Ireland. Her great grand-fathers father was Jeffrey Bolen, a man of Noble birth in Norfolke, Lord Maior of the Citie of London in the yeere 1457, and that the same time honoured with the dignity of Knight-hood.*“¹⁴

12 Camden, W.: *Britannia*. <http://www.philological.bham.ac.uk/cambrit/cornwalllat.html#cornwall>, citováno 8. 12. 2018.

13 *Annales rerum Anglicarum et Hibernicarum regnante Elizabetha, ad annum salutis. 1589*; edice vydání z roku 1625 s dobovým anglickým překladem srov. *Annales Rerum Gestarum Angliae et Hiberniae Regnante Elisabetha (1615 and 1625)*. With the annotations of Sir Francis Bacon. Ed. Dana F. Sutton, 2000, 2001, <http://www.philological.bham.ac.uk/camden/>, citováno 8. 12. 2018.

14 *Annales Rerum Gestarum Angliae et Hiberniae*, <http://www.philological.bham.ac.uk/camden/lectorilat.html#genpat>; <http://www.philological.bham.ac.uk/camden/lectorieng.html#lizborn>, citováno 8. 12. 2018.

V polovině 18. století se o chorografii zajímal anglický spisovatel, básník a lexikograf Samuel Johnson. Ve svém výkladovém slovníku anglického jazyka uvedl rozdíly mezi geografii, topografií a chorografií, později poutavě sepsal své zážitky z cest po ostrovech při pobřeží Skotska. Geografie se podle Johnsona zabývá velkými územími, topografie naopak malými regiony a chorografie oblastmi střední velikosti: „*Chorography. The art or practice of describing particular regions, or laying down the limits and boundaries of particular provinces. It is less in its object than geography, and greater than topography.*“¹⁵ V roce 1775 vyšla Johnsonova kniha *A Journey to the Western Islands of Scotland* o cestě, kterou podnikl se svým skotským přítelem Jamesem Boswellem, autorem biografii a významným cestovatelem. Úvodem cestopisu Johnson napsal: „*I had desired to visit the Hebrides, or Western Islands of Scotland, so long, that I scarcely remember how the wish was originally excited; and was in the Autumn of the year 1773 induced to undertake the journey, by finding in Mr. Bosswell a companion... On the eighteenth of August we left Edinburgh, a city too well known to admit description, and directed our course northward, along the eastern coast of Scotland [...]*.“ Na závěr, okouzlen navštívenými krajinami a jejich rozmanitostí, ale zároveň překvapen beznadějností života obyvatel Hebrid, poznamenal: „*Such are the things which this journey has given me an opportunity of seeing, and such are the reflections which that sight has raised. Having passed my time almost wholly in cities, I may have been surprised by modes of life and appearances of nature, that are familiar to men of wider survey and more varied conversation.*“¹⁶

Ve Francii byly raně novověké historickogeografické práce úzce propojeny s kartografickou tvorbou, s rozvojem přírodních věd, zejména astronomie, matematiky, analytické geometrie, fyziky a geodézie. Významnou roli sehrály i zeměpisné objevy, následné podmaňování nových zemí a misijní činnost. Zpočátku se však kartografové a další autoři zaměřovali na pojednání o astronomii či geometrii ve vztahu ke kartografickým metodám a postupům (mimo jiné dílo francouzského matematika a kartografa Oronce Finé nebo Charlese de Bouellesse), na kosmologické úvahy o povaze světa (např. François de Belleforest, *La cosmographie universelle* z roku 1575) apod. Z kartografické tvorby vycházely práce André Theveta, nazývaného kosmografem tří francouzských králů 16. století, Jindřicha II., Karla IX. a Jindřicha III. Thevetova *Cosmographie de Levant* z roku 1554 je cestopisem, vycházejícím z autorovy výpravy do Orientu – popsáním viděného a zažitého.¹⁷

Následovaly popisy nově objevených zemí, provázené mapami předních francouzských kartografů. Spolupráce mezi kartografy, geografy, objeviteli a cestovateli byla velmi úzká. Z nesmírného množství prací cestopisné povahy, které lze rovněž označit za historickogeografické či topografické, avšak výrazně orientovaných na exotické země, je zde zmíněna kniha ze třicátých let 18. století, věnovaná Číně. Cestopisné texty z Číny shromáždil a v Paříži publikoval s využitím zpráv misionářů francouzský historik a jezuita

15 Johnson, Samuel: *A Dictionary of the English Language*. London 1755, s. 373, <https://johnsonsdictionaryonline.com/page-view/?i=373>, citováno 3. 1. 2019.

16 Johnson, Samuel: *A Journey to the Western Islands of Scotland*. London 1775. <https://gdz.sub.uni-goettingen.de/id/PPN251189961?ifxy={%22panX%22:0.525,%22panY%22:0.831,%22view%22:%22export%22,%22zoom%22:0.406}>, s. 1, 2, 383, 384, citováno 4. 1. 2019.

17 Bouzrara, Nancy – Conley, Tom: *Cartography and Literature in Early Modern France*. In: *The History of Cartography*, Vol. 3, Part I. Ed. David Woodward. Chicago–London 2007, s. 427–437.

Jean-Baptiste Du Halde; kniha byla vydána i v angličtině.¹⁸ Potřebu anglické verze zdůvodnil vydavatel významem, pozoruhodností a přitažlivostí Číny ve své době: „*As China is the most remarkable of all Countries yet known, the English Reader must be greatly pleas'd to find the exactest Account of it that has ever yet appear'd in our Language.*“¹⁹ Ke knize připravil věhlasný francouzský kartograf a geograf Jean Baptiste Bourquignon d'Anville *Nouvele atlas de la Chine*, vydaný v Haagu roku 1737.

Ze středoevropského prostoru lze poukázat na několik významných raně novověkých historickogeografických a topografických pramenů vyprávěcí (chorografické) povahy pro krajiny Čech, Moravy, Slezska, Kladska a Uher (německá geografie velmi brzy směřovala k formování geografie jako vědy). Texty zachycují popisované krajiny s mnoha poznámkami o dějinách země, některé spíše jako vlastivědná pojednání, jiné stručněji, více lexikograficky a topograficky. Patří k nim zejména práce Jana Dubravia, Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle, Mikuláše Henelia, Georgia Aeluria, Pavla Stránského ze Záp, Martina Zeilera, Bohuslava Balbína, Jana Jiřího Mauritia Vogta, Gottlieba Kahlo, Friedricha Alberta Zimmermanna, Josepha Köglera, Mateje Bela nebo Jána Tomky Sásyho. S ohledem na znalost problematiky ve středoevropském vědeckém prostoru a zpracování biogramů a děl těchto osobností v mnoha studiích a publikacích českých, polských a slovenských autorů je zde uveden jen výčet vybraných děl a jejich základní charakteristika.

Jan Dubravius, autor kroniky *Historiae regni Bohemiae de rebus memoria dignis Libri XXXIII* z roku 1552, snesl v úvodu I. knihy údaje o hranicích Čech, nejvýznamnějších řekách, o úrodnosti země a jejím nerostném bohatství. Upozornil na rozdělení země na dvanáct krajů a jmenoval některá města. V historickém výkladu pak zmínil Moravu, její úrodnost a nerostné bohatství.²⁰

Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle zařadil do svých děl *Diadochus, id est succesio jinák posloupnost knížat a králův českých, biskupův a arcibiskupův pražských a všech stavův slavného království českého (Praha 1602)* a *Zrcadlo slavného markrabství moravského (Olomouc 1593)* historickotopografické zmínky o některých českých a moravských městech, provázené vedutami Jana Willenberga.²¹

Mikuláš Henelius, historik, geograf a právník, cestoval po evropských zemích, svá nejslavnější, monumentální díla věnoval Slezsku (*Breslographia, hoc est Vratislaviae... delineatio brevissima* a *Silesiographia hoc est Silesiae delineatio brevis*).²² Protestantský

18 Du Halde, Jean-Baptiste: *Description Geographique Historique Chronologique Politique et Physique de l'Empire de la Chine et la Tartarie Chinoise*. Paris 1735, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k54962623/>, citováno 29. 11. 2018; týž: *The General History of China*, London 1737.

19 Du Halde, Jean-Baptiste: *The General History of China*, London 1741, nestránkovaný úvod, <https://archive.org/stream/generalhistoryof01duha#page/n5/mode/2up>, citováno 29. 11. 2018.

20 Dubravius, Jan: *Historiae regni Bohemiae de rebus memoria dignis Libri XXXIII*. Prostějov 1552; Sviták, Z.: *Úvod*, s. 12.

21 Paprocký, Bartoloměj: *Diadochus, id est succesio jinák posloupnost knížat a králův českých, biskupův a arcibiskupův pražských a všech stavův slavného království českého*. Praha 1602; týž: *Zrcadlo slavného markrabství moravského*. Olomouc 1593; srov. Sviták, Z.: *Úvod*, s. 12.

22 Henelius, Mikuláš: *Breslographia, hoc est Vratislaviae Silesiorum metropoleos nobilissimae delineatio brevissima*. Francofurti 1613, <https://books.google.cz/books?id=FcZnAAAACAAJ&pg=PA6&lpg=PA6&dq=Breslogra>

kněz Georg Katschker zvaný Georgius Aelurius se v práci z roku 1625 *Glaciographia, oder Glatzische Chronica* obsáhle zabýval původem názvu Kladsko a zastával názor o příslušnosti Kladska ke Slezsku, nikoliv k Čechám. Kniha obsahuje první samostatnou mapu kladské země a vedutu města Kladska. Dílo sepsal, jak sám uvedl, z lásky k milované vlasti, podobně jako Pavel Stránský, Bohuslav Balbín nebo Jan Jiří Mauritius Vogt.²³

Stránský zachytil ve svém díle *O státě českém (Res publica Bohemiae)* z roku 1634 (ve vydání z roku 1643 *Respublica Bojema*) českou krajinu.²⁴ Nejprve charakterizoval celé Čechy, které, jak se mu zdálo, se podobají vejci. Poté se věnoval jednotlivým krajům, státoprávnímu postavení země, panovníkům, zákonům, náboženství, úřadům a hospodářství. Čerpal z kroniky Václava Hájka z Libočan, ale i z vlastních zdrojů. Při práci pravděpodobně používal jedno z nejstarších kartografických znázornění Čech, Aretinovu mapu z roku 1619.²⁵ Martin Zeiler zpracoval *Topografii Čech, Moravy a Slezska* v polovině 17. století. Nejprve charakterizoval zeměpisné podmínky českých zemí, poté zmínil právní poměry, uvedl nejstarší zprávy o obyvatelích země a připojil stručný výklad historie. Následoval popis a charakteristika sto šedesáti míst v Čechách a šedesáti na Moravě.²⁶

Gottlieb Kahlo, který po dlouhou dobu působil jako vojenský kněz v kladské pevnosti, založil své dílo především na poznatcích Georgia Aeluria.²⁷ Důkladný topografický popis Slezska s Kladskem podal v závěru 18. století Friedrich Albert Zimmermann v devítisvazkovém díle *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*. Zimmermann si všímal obyvatelstva, architektury, krajiny, obchodu s nejdůležitějšími komoditami a jiných geografických a statistických zajímavostí. Zachytil Kladsko ve fázi přechodu od barokní krajiny ke krajině preindustriální.²⁸

phia,+hoc+est+Vratislaviae&source=bl&ots=k9lhqZOoO5&sig=ACfU3U0fGPzgVEHGJDXW0qYtQHUi-CiTjQ&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwiHsLP11aHgAhUPmrQKHT5ZAuUQ6AEwC3oECAAQAQ#v=onepage&q=Breslographia%2C%20hoc%20est%20Vratislaviae&f=false, citováno 6. 1. 2019; týž: *Silesiographia hoc est Silesiae delineatio brevis*. Francofurti 1613, <http://obc.opole.pl/dlibra/docmetadatan?id=12448&from=latest>, citováno 5. 1. 2019; srov. Kočwin, Mirosława: *Nicolaus Henelius (1582–1656) – śląski geograf i dziejopisarz*, text přednášky, https://www.vkol.cz/data/soubory/hf/konference-slezsko-v-promenach-casu/konference_slezsko_kocwin.pdf, citováno 5. 1. 2019.

- 23 Aelurius, Georg: *Glaciographia, Oder Glatzische Chronica / Das ist: Gründliche historische Beschreibung der berumbten und vornemen Stadt [...]*. Leipzig 1625; srov. Dębicki, Jacek: *Georgius Aelurius – kronikarz Ziemi Klodzkiej*. Klodzko 1999.
- 24 Stránský, Pavel: *Res publica Bohemiae*. Leiden 1634¹; týž: *Respublica Bojema*. 1643²; *Mistra Pavla Stránského ze Zapské Stránky poopravené i rozmnožené vypsání vsí obce Království českého*. Ed. Emanuel Tonner. Praha 1893; Stránský, Pavel: *O státě českém*. Praha 1946.
- 25 Srov. Semotanová, E.: *Vyprávěné krajiny*, s. 67–75.
- 26 Zeiler, Martin: *Topografie Čech, Moravy a Slezska*. Frankfurt 1650. Srov. Sviták, Z.: *Úvod*, s. 13.
- 27 Kahlo, Johann Gottlieb: *Chronik Grafschaft Glatz*. Denkwürdigkeiten der königlichen Preussischen souverainen Grafschaft Glatz von ihrem ersten Ursprung bis auf gegenwärtige Zeiten. Berlin–Leipzig 1757.
- 28 Zimmermann, Friedrich Albert: *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, 9. Bd. Brieg 1783–1796; Hinkel, Heinz: *Die historisch-geographische Beschreibung am Ende des 18. Jahrhunderts als Quelle für geschichtlich-landeskundliche Karten* (aufgezeigt am Beispiel der „Beiträge zur Beschreibung von Schlesien Friedrich Albert Zimmermanns /Brieg 1783–1796/). In: *Karten in Bibliotheken*. Hrg. Lothar Zügner (= Kartensammlung und Dokumentation 9). Bonn – Bad – Godesberg 1971, s. 51–63; Pregiel, Piotr: *Źródła statystyczne i statystyczno–geograficzne do badania dziejów hrabstwa klodzkiego za rządów pruskich (1742–1945)*. Kladský sborník III, 1999, s. 311–329.

Monumentální, avšak spíše filigránskou topografickou práci představuje pětisvazkové dílo německého protestantského kněze Josepha Köglera *Die Chroniken der Grafschaft Glatz* z konce 18. a počátku 19. století, jehož edici připravil v letech 1992–2003 Dieter Pohl. Z evropského pohledu lze z poměrně méně známého Köglera čerpat mnohé podrobné údaje ke kladskému místopisu 18. století, v několika svazcích popsal jednotlivé regiony, panství, farnosti a památky celého kladského regionu. Köglerův archiv obsahuje mimo jiné excerpta ke kronice s údaji o dalších pramenech vyprávěcí povahy.²⁹

Joseph Kögler především detailně popisoval jednotlivé kladské lokality a všiml si přitom i geneze zeměpisných jmen (podobně jako jiní autoři, např. Matej Bel) či počtu různých objektů v lokalitě, včetně hospodářských. O dnes polském Idzikowě napsal: „*I. Vom Dorfe Kieslingswalde. Dieses Dorf, in alten Urkunden Kezelingiswald genannt, liegt eine halbe Meile ostwärts von der Kreisstadt Habelschwerdt [Bystrzyca Kłodzka], schlängelt sich an einem kleinen Bach vom Dorfe Plomnitz bis an der Dürren und Schwarzen Berg [Suchań a Czarna Góra, Suchá a Černá hora] und soll seinen Namen von einem gewissen Kisling, dem der Wald dieser Gegend bei Erbauung dieses Dorfes zugehörte, erhalten haben. Dasselbe enthält gegenwärtig 1 Pfarrkirche, 1 Pfarr- und 1 Schulhaus, 3 herrschaftl. Vorwerke, 3 Kretschame [zde krčmy], 4 Mehl- und 2 Brettmühlen, 30 Bauern, 136 Gärtner- Häusler und andere Stellen.*“³⁰

Uherskou krajinu (včetně Slovenska, Horních Uher) nezaměnitelným způsobem s množstvím topografických a historických informací ztvárnil Matej Bel v monumentálním díle výrazně vlastivědné povahy *Notitia Hungariae novae historico geographica* z první poloviny 18. století.³¹ K názvu Oravského komitátu poznamenal: „*Nomen Comitatus, Arx Arva, huic fluvius impertivit, Arva-vize Hungaris, Orava Slavis, dictus. Nam, antiquiora omnino fluviorum sunt, quam ardiū vocabula; tametsi ab istis potius, quam ab illis, Comitatus denominarit, primi eorum designatores: quemadmodum diximus alibi. Haec plana sunt; not item, Arvae etymon.*“³²

Ján Tomka Sásky, spolu s Matejem Belem nestor uherské historické vlastivědy, se v díle *Introductio in geographiam Hungariae antiqui et medii aevi* z roku 1781 soustředil na starověké a středověké Uhry včetně Slovenska (Horních Uher) a jejich historickogeografické aspekty.³³

29 Kögler, Joseph: *Die Chroniken der Grafschaft Glatz, rukopis 1793–1817*. Ed. Dieter Pohl, Bd. 1–5. Modautal – Köln 1992–2003. Ke kladským topografickým a historickogeografickým pracím srov. též Semotanová, Eva – Burda, Tomáš – Gładkiewicz, Ryszard – Chromý, Pavel – Kučera, Zdeněk – Malicki, Jaroslaw – Martínek, Jiří – Osoba, Petr: *Kladsko. Historiografický lexikon*. Praha 2015.

30 Kögler, Joseph: *I. Vom Dorfe Kieslingswalde*. In: *Vierteljahrsschrift für Geschichte und Heimatkunde der Grafschaft Glatz* 10, 1890/1891, s. 244.

31 Bel, Matej: *Notitia Hungariae novae historico geographica*. Wien 1735–1742. Vytěžením Belova díla se pro oblast Slovenska zabývá zejména Peter Chrastina. Srov. Chrastina, Peter: *Oravská stolica perom Mateja Bela*. *Studia Historica Nitriensia* 12, 2005, s. 274–275; týž – Rácová, Katarína: *Mosty na území Nitrianskej stolice v prvej polovici 18. storočia podľa Notícií Mateja Bela (historicko-geografický prístup)*. *Studia Historica Nitriensia* 19, 2015, s. 20–36; týž: *Dudváb, Blava a Holeska v Notíciách Nitrianskej stolice (historicko-geografický výskum a environmentálne dejiny)*. *Forum Historiae* 11, 2017, s. 52–64.

32 Bel, Matej: *Notitia Hungariae novae historico geographica, Tomus primus*. Ed. Gregorius Tóth, Budapest 2011, s. 58, https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_VSK_Notitia_hungariae_01/?pg=59&layout=s, citováno 8. 12. 2018.

33 Tomka Sásky, Ján: *Introductio in geographiam Hungariae antiqui et medii aevi. Quondam a Iohanne Tomka Szászky e veteribus monumentis eruta et VI. tabulis illustrata*. Posonii 1781.

Počátky vědecké geografie

Chorografické texty se v raném novověku prolínaly s prvními pokusy o obecnou charakteristiku světa, světadílů a zemí v kosmologických souvislostech či s úsilím o souborný výklad geografických poznatků, směřující k formování geografie jako vědecké disciplíny. Příkladem jsou práce Philippa Clüvera, německého profesora univerzity v Leidenu původem z Gdaňsku. Clüver využil na přelomu 16. a 17. století ve svých geografických dílech metody historické práce a lze ho považovat nejen za jednoho ze zakladatelů geografie, ale rovněž za představitele historické vlastivědy (např. *Germania Antiqua* z roku 1616 nebo *Italiae antiquae item Siciliae, Sardiniae et Corsicae* z roku 1624). Dílo *Introductio in Universam Geographiam* z let 1624–1626, vydávané opakovaně během 17. století, patří k uznávaným pracím formující se geografie.³⁴

Popisy zemí jsou v Clüverových publikacích zpracovány heslovitě, s množstvím zeměpisných údajů a zachycují také české země. Například v díle *Introductio in Universam Geographiam* ve vydání z roku 1672 v kapitole o Čechách Clüver napsal: „*Urbium clarissima est Praga, regni caput, Regumque sedes, totius Boiohaemiae compendium: urbs sane magnificentissima, superbis aedificiis frequens, exteris nationibus adfluentissima. Secundum locum tenet Pilsen.*“ V oddílu, věnovaném Moravě, poznamenal: „*Urbium clarissima est Olmitz, Slavonice Olomuce; caput regionis, elegans ac dives. Brin & Znaim inter splendidissimas haud postremae. Iglaw & Kremsier, non negligenda opida.*“³⁵

Mezi předními osobnostmi geografických studií je třeba zmínit německého geografa Bernharda Varenia, který se proslavil dílem *Geographia Generalis* (Amsterdam 1650 a 1672, dále Cambridge 1681). Jeho pojetí geografie již zahrnuje pohled na definování, předmět studia a obsah oboru, metody, přehled dosavadních znalostí a popis Země podle členění na hlavní krajinnotvorné prvky. Úvodem Varenius poznamenal: „*Tota haec rerum Universitas, quam Mundum appellare consuevimus, à longo jam tempore communi quasi hominum consensu divisa fuit in Tellurem & Coelum.*“³⁶ Zajímavostí je, že Isaac Newton používal Vareniovu *Geographii* jako pracovní text pro své studenty.³⁷

Varenius se věnoval nejen formulování postulatů obecné geografie, ale také popisům zemí, např. exotického Japonska. V roce 1649 vydal *Descriptio regni Japoniae*, roku 1673 vyšla práce *Descriptio regni Japoniae et Siam*, jejíž součástí jsou i kapitoly o šíření křesťanství v Japonsku, o zvycích obyvatelstva (např. o pohřebních obřadech), jako exkursy přehled národů a jejich náboženství či popisy dalších zemí. V úvodní charakteristice

34 Např. Clüver, Philipp: *Philippi Cluverii Introductionis in Universam Geographiam, tam Veterem quam Novam Libri VI*. Accessit P. Bertij Breviarium Orbis terrarum. Amsterodami 1672.

35 Tamtéž, s. 124.

36 Varenius, Bernhard: *Geographia Generalis*. Amstelodami 1650, s. 2^v, <http://lhldigital.lindahall.org/cdm/ref/collection/earththeory/id/7452>, citováno 8. 12. 2018.

37 Schuchard, Margret (ed.): *Bernhard Varenius (1622–1650)*. Brill's Studies in Intellectual History. Leiden 2007.

Japonska (De situ Japoniae, Magnitudine, Divisione...) Varenius napsal: „*Regnum Japoniae jam communiter dicitur Japan, incolis vero, vernaculo idiomate – Hippon.*“³⁸

Na Clüverovy a Vareniovy práce navázaly v 18. století všestranně vzdělané osobnosti, které pokračovaly ve formování geografie jako oboru a zároveň zpracovávaly obsáhlé, často mnohasvazkové popisy evropských zemí. Patřili k nim především němečtí geografové Johann Hübner nebo Anton Friedrich Büsching. Johann Hübner, pedagog, geograf a historik, působil na školách v Merseburgu a Hamburku. Proslavil se zavedením metody otázek a odpovědí do výuky geografie a tato metoda se odrazila v jeho práci Kurtze Fragen aus der Neuen und Alten Geographie bis auf gegenwärtige Zeit z roku 1693 (a v dalších vydáních). Podílel se rovněž na přípravě atlasů pro školy se slavnými kartografy, německým Johannem Baptistem Homannem (Kleiner Atlas Scholasticus, Leipzig 1710) a anglickým Jeanem Palairetem, pocházejícím z Francie (mapy evropských zemí).³⁹

Ve druhé kapitole Kurtze Fragen kladl Hübner mimo jiné otázky ke geografii Evropy: „*I. Was hat Europa vor Gränzen? II. Wie wird Europa eingetheilet?*“ A vzápětí odpovídal: „*I. Gegen Morgen liegt Asia; gegen Mittag liegt Africa; gegend Abend liegt America; gegen Mitternacht ist der Polus Articus. II. Nach der Figur einber sitzenen Jungfer: 1. Die Fontange ist Portugal. 2. Das Gesicht ist Spanien. 3. Die Brust ist Frankreich. 4. Der linke Arm ist Engelland, Schottland und Ireland. 5. Der rechte Arm ist Italien [...]*“ Součástí knihy je utopická mapa, znázorňující světadíly a staré říše jako lokality na březích čtyř řek nazvaných Historia, Geographia, Genealogia a Politica. Řeky ústí do moře s ostrovem Tychopolis.⁴⁰

Anton Friedrich Büsching, významný německý teolog, statistik, pedagog a geograf, považovaný za jednoho ze zakladatelů moderní vědecké geografie, ve svých pracích (např. Neue Erdbeschreibung z let 1754–1761 a v dalších vydáních) neopomenul připojit k zeměpisné charakteristice zemí pohled do jejich historie. Jako neautorizované dílo vyšlo v Opavě v letech 1785–1787 dvacet čtyři svazků pod názvem A. F. Büsching's Große Erdbeschreibung. Vydával rovněž Magazin für Historiographie und Geographie.⁴¹

Büsching se nevyhýbal ani regionálním topografickým popisům, v práci o Kladském hrabství z roku 1760 stručně popsal např. lázně Landek: „*Der Landecker District, anthält: 1 Landeck, eine königliche kleine und offene Stadt an dem kleinen Bielaflusse, welche sich vom Ackerbau und Viehzucht, Bier- und Brantweinschank ernähret. Die Einwohner sind fast alle*

38 Varenius, Bernhard: *Descriptio Regni Japoniae et Siam*. Cantabrigi 1673, s. I, https://books.google.cz/books?id=j_JAAAAcAAJ&pg=PA9&hl=cs&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false, citováno 4. 12. 2018

39 Hübner, Johann: *Johann Hübners Kurtze Fragen aus der Neuen und Alten Geographie bis auf gegenwärtige Zeit*. Leipzig 1693, https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10429422_00001.html, citováno 30. 11. 2018; *The Bloomsbury Dictionary of Eighteenth-Century German Philosophers*, s. 361, 362, <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199797097.001.0001/acref-9780199797097>, citováno 30. 11. 2018.

40 Hübner, Johann: *Johann Hübners Kurtze Fragen aus der Neuen und Alten Geographie bis auf gegenwärtige Zeit*, Leipzig 1718, s. 5, mapa.

41 Loewenberg, Julius: *Büsching, Anton Friedrich*. In: *Allgemeine Deutsche Biographie, Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, Band 3, 1876, s. 644–645, https://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:B%C3%BCsching,_Anton_Friedrich&oldid=2489800, citováno 31. 1. 2019; Bond, Dean W.: *Enlightenment Geography in the Study: A. F. Büsching, J. D. Michaelis and the place of geographical Knowledge in the Roynlas Danish Expedition to Arabia, 1761–1767*. *Journal of Historical Geography* 51, 2016, s. 64–75.

römischkatholisch. Sie hat zu Kriegszeiten viel ausstehen müssen; denn sie oft in Brand gesteckt und ausgeplündert worden, so daß 1528 kaum 40 Häuser in der Stadt und 3 in der Vorstadt gewesen.“⁴²

Topografické a historickogeografické práce jako pramen

Jaké poznatky lze z uvedených topografických a historickogeografických pramenů získat? Především pohled na celkový charakter krajiny v určitém období v časových i prostorových vrstvách, stopy vnímání dobových geografických horizontů, geografického myšlení či osobní prožitky a dojmy. Mnohá v tomto příspěvku uvedená díla lze proto s trochou nadsázky označit pojmem vyprávěné krajiny.⁴³

Objektivita pramenů, jejich rozsah, přesnost a spolehlivost obsažených údajů je dána dobou vzniku, úrovní soudobého poznání, rozvojem historiografie, geografie, kartografie, měřických postupů, technologií a technik a dalších souvisejících činností a oborů; jejich výpovědní hodnota je proto výrazně proměnlivá. Rovněž tak účelem vzniku pramene a jeho povahou – spíše institucionální, spíše individuální, vědecký, umělecký aj., v neposlední řadě pak tvůrcem pramene samým jako subjektem, vybaveným určitým zadáním, schopnostmi, vědomostmi a osobním zaujetím. Rovněž lze tyto prameny posuzovat dle obsahu exaktních a ne zcela přesných dat. Exaktní data jsou jasně definovaná, zatížená obvykle menší chybou a patří k nim zejména údaje statistické povahy, mimo jiné o počtu obyvatelstva, jeho sociální, jazykové a věkové struktuře, o rozloze sledovaných území nebo o číselně doložených proměnách využití ploch. Váží se proto spíše k období od konce raného novověku a reprezentují je díla topografické povahy, pro české země např. topografie Jaroslava Schallera, Františka Josefa Schwoye aj.⁴⁴ Například Jaroslav Schaller popisoval Královéhradecký kraj slovy: „*Königgrätzer Kreis, Hradeckey Kraj, Circulus Reg. Hradecensis. Gränzet gegen Aufgang mit der Graffschaft Glatz, gegen Mittag mit dem Markgrafthum Mähren, und mit dem Chrudimer Kreise, gegen Abend durchgehends mit dem Bidzower Kreise, und gegen Mitternacht mit dem Gerzogtum Schlesien...Die grösste Länge dieses Kreises beläuft sich von den zur Herrschaft Horzeniowes gehörigen Dorfe Bohanka, bis an die äusersten Gränzen des Markgraftums Mähren hinter der Stadt Grulich auf 8 böhmische oder 16 Stundenmeilen, seine grösste Breite hingegen hält von dem zur Herrschaft Schatzlar gehörigen Dorfe Schwarzwasser bis zu dem der Herrschaft Brandeis einverleibten Dorfe Hradek, 9 böhmische, oder 18 Stundenmeilen.*“⁴⁵ Přesto je třeba tzv. tvrdá data z období raného novověku hodnotit kriticky u vědomí možných chyb a omylů, daných kvalitou a spolehlivostí dobových informací.

42 BÜSCHING, Anton Friedrich: *Beschreibung der Grafschaft Glatz*. Hamburg 1760.

43 Srov. Semotanová, E.: *Vyprávěné krajiny*, s. 11–19.

44 Schaller, Jaroslav: *Topographie des Königreiches Böhmen*. 16 Bd. Prag–Wien 1785–1791; týž: *Beschreibung der königlichen Haupt- und Residenzstadt Prag*. 4 Bd. Prag 1794–1797; týž: *Kurzgefasste Beschreibung von Prag*. Prag 1798; Schwoy, František Josef: *Topographie vom Markgrafthum Mähren*. 3 Bd. Wien 1793–1794 (svazek č. 4 zůstal v rukopise); týž: *Topographische Schilderung des Markgrafthums Mähren*. 2 Bd. Prag–Leipzig 1786.

45 Schaller, Jaroslav: *Topographie des Königreichs Böhmen*. Bd. 15, Königgrazer Kreis, Prag–Wien 1790, s. 1.

Méně přesná data vyjadřují názory a postoje jednotlivců či skupin obyvatelstva, vtělené do textů, reflektující často různé nedoložené pověsti a mýty.⁴⁶ Bohuslav Balbín ve svých *Miscellaneích* zmínil např. Démona, sídlícího na Sněžce v Krkonoších: „*Sama Sněžka (Nivonus mons), německy Schneeberg, spadá velmi příkře daleko do krajiny. Na jejím vrcholku často sedává Zjevení (Spectrum), které má lidskou podobu, plácá, kmitá a, abych tak řekl, podupává si nohama položenými nad horským srázem. Strašlivě také křičí, ovšem nikoliv jednotlivými slovy, ale pouze jediným tónem. Vyprávěli mi to místní obyvatelé [...]*“⁴⁷

Topografické a historickogeografické práce odrážejí úroveň poznání tehdejších geografických horizontů i vědomostní a technickou vyspělost společnosti. Dokumentují dobové úvahy o podobě poznaného i dosud neznámého světa a jeho vztahu k životu člověka, zeměpisné názvosloví a jeho varianty, zachycují touhy po poznání světa a úsilí o reprezentaci své vlasti. V předloženém textu nebylo možné uvést všechny představitele těchto prací, především z období raného novověku; jejich výčet by přesáhl desítky stran. Z uvedených příkladů je však zřejmé, že od 16. století (počínaje Williamem Camdenem) vznikaly texty historickogeografické povahy, kde se prolínaly historické poznatky o zemích a menších regionech s geografickými, ať už získané ze starších podkladů nebo z vlastních zkušeností z cest či z vyprávění jiných osob. Rozdíly v přístupu k historickogeografické a topografické materii mezi autory z různých zemí však nejsou nikterak zásadní, zpracování textů je co do obsahu a struktury obdobné. Rozsah textů a podíl osobních zkušeností z cest se však mírně liší s ohledem na účel vzniku a osobnost autora. Počátky vědecké geografie se odrážejí v dílech Pavla Clüvera, Johanna Hübnera nebo Antona Büschinga. Ale i v těchto pracích lze nalézt rysy vlastivědných a topografických popisů nebo osobních zážitků.

Autoři v mnoha případech usilovali o představení hodnot a bohatství zemí, kde žili, ale také o encyklopedicky pojatý, topografický popis jednotlivých lokalit. Tyto směry se ve sledovaných dílech prolínají napříč evropskými zeměmi, výrazně pak od 17. století. Například Pavel Stránský se odvolával na obdobné práce, podle jejichž vzoru napsal svoji knihu *O státě českém*: „*V nedávné doby vyšla tiskem na veřejnost celá řada popisů jednotlivých států, a to nejen národů vzdělaných, ale dokonce i zaostalých. To mne, žijícího ve vyhnanství, přimělo takřka s neodolatelnou nutností, abych v duchu pojal a písemně zpracoval něco podobného o státě svého národa [...]*“⁴⁸ Pravděpodobně měl na mysli ediční řadu publikací menšího formátu, věnovaných evropským státům a vydávaných bratry Abrahamem a Bonaventurou Elzevierovými v Leidenu v letech 1620–1640; Stránský pro ně svoji knihu zpracoval. K celkem třiceti pěti textům, publikovaným v této řadě, patřila např. práce Thomase Smitha, popisující Anglii s názvem *De republica Anglorum libri tres* z roku 1625, *Francisca Guillimanna Helvetiorum Respublica* z roku 1627, *Respublica Romana* Pietera Schrijvera z roku 1629 nebo *Petra Cunaea De Republica Hebraeorum* a *Ubbo Emia Graecorum Respublicae*, obě z roku 1632. Knihy, již tehdy velmi oblíbené, popisovaly

46 Semotanová, Eva – Chromý, Pavel – Kučera, Zdeněk: *Historická geografie, tradice a modernita*. Praha 2018, s. 37, 79, 82–83.

47 Balbín, Bohuslav: *Rozmanitosti z historie Království českého*. (Překlad Jiří A. Čepelák, komentáře Stanislav Komárek a Václav Cílek). Praha 2017, s. 71.

48 Stránský, P.: *O státě*, s. 7.

stručně historii a geografii vybraných zemí a jejich státoprávní uspořádání. Obsahově byly spíše kompilacemi ze starších nebo dobových předloh.⁴⁹

Některé historickogeografické práce z českých zemí ze 17. a počátku 18. století provázelo vypjaté citové zaujetí, např. v textech pobělohorského exulanta Pavla Stránského, který želel ztracenou vlast nebo naopak Jana Jiřího Mořice Vogta, jenž v Čechách našel nový domov: „*Nemám vroucnějšího přání, než aby vzrůstala čest mé vlasti. Měl jsem na mysli onu jeho kvetoucí podobu (rozuměj český stát), v níž se nám jevil jako nějaký neobyčejně půvabný obraz. V této jeho podobě, v opětovaném květu, jak se slzami v očích si přejeme, kež jej znovu spatříme my i naši potomci.*“⁵⁰ „*Doch habe die schuldige Liebe und Obligation gegen mein geliebtes Vaterland hiemit zeigen und an Tag legen wollen; ruffe mich aber gleich Anfangs zu: Ob mir gleich Kraft gebracht die Sache auszuführen so kan man Wille doch fast rühmlich triumphiren.*“⁵¹

Na sklonku raného novověku již směřovaly topografické a historickogeografické práce k dílům encyklopedické a slovníkové povahy nebo ke geografickým kompendiím a učebnicím s odborným výkladem k obecným otázkám geografie. Vlastivědně orientované práce jako soubor poznatků o dějinách a geografii zemí či menších regionů a jejich zajímavostech však vznikaly i nadále a patří spolu se staršími texty ke stále častěji využívaným vyprávěcím historickogeografickým pramenům.

49 Conti, Vittorio: *Consociatio Civitatum. Le Repubbliche nei testi elzeviriani (1625–1649)*. Firenze 1997; Čepelák, Jiří Augustin: *Rudolf II. a jeho doba z pohledu barokní historiografie*. Diplomová práce, FF UK Praha 2013, s. 17, 18; Velema, Wyger – Weststeijn, Arthur (edd.): *Ancient Models in the Early Modern Republican Imagination*. Leiden 2017, s. 12.

50 Stránský, P.: *O státě*, s. 8.

51 Vogt, Jan Jiří Mořic: *Das jetzlebende Königreich Böhmen in einer Historisch- und Geographischen Beschreibung vorgestellt [...]*. Frankfurt–Leipzig 1712, s. 3., předmluva, datovaná 2. 1. 1712.

Solium
 ignes vaporis eius subsecuti sunt. et celestis
 trabe pueri. Deinde parte v. celi labi visa est.
 Scribitur pontificis innocenti. vj. morte
 tanta solis eiectione facta esse quanta nunquam
 antea. Visum itaque omnibus est tantam mortis pla-
 neta etiam signum aliqua debuisse.

Praga

Praga caput regni bohemie. ciuitas
 p. maxima. Cuius descriptio ob vetu-
 state merito dudum posita fuisse. Vex-
 carolus quatuor imperator. tam magnifica in ea pere-
 git. ut post gesta sua de ea mentio fiat. Cum et in
 ceteris vrbibus tempus antiquitatis ac originis
 non solum obseruatum fuit. At praga (ut bohemi-
 cenarrant hystorie) post epa. abrahe initium ha-
 buit. regu. pontificumque honesta sedes. Tres in
 partes diuisa quibus non oia indiderit. parua pra-
 ga. veteris ac noua. Parua sinistrum latus multa
 nie fluminis occupat colliq. iungit. in quo si-
 ta est regia et sancti viti podficale augustumque
 templum. Vetus praga in plano lacet vniuersa
 magnificas opibus adornata. inter que petrosi et
 fox et leta curia et collegium imperatoris caroli mi-
 tificas effertur laudibus. Iugiter autem minori pra-
 ga lapideo ponte. r. iiii. arcum. Tota ciuitas a
 veteri fossa distinguit. profunda. et vrbis mu-
 ro munita. Hec que ciuitas ampla e ad colles usque
 prendit. quorum alterum. s. caroli. alterum. s. kathe-
 rin. appellant. tertium vicegradum in arcis modum
 edificatum. vbi et collegium est. Est autem hec ciui-
 tas insignis in puincia bohemie. que portio ger-

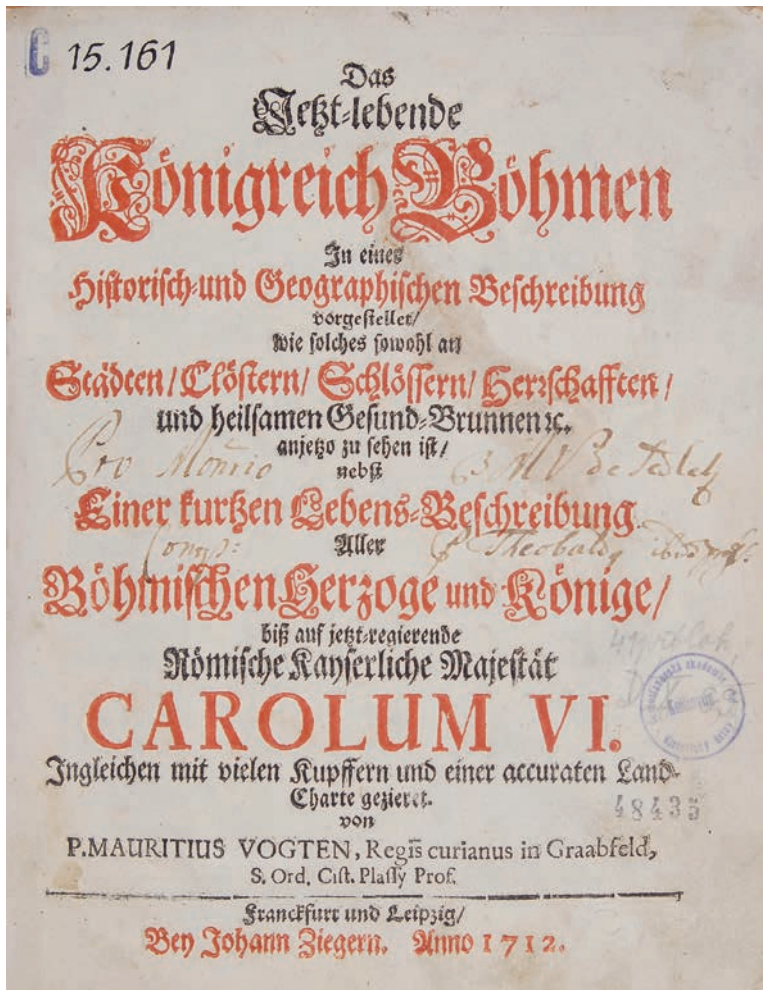
Eluui.
 Agens que vapor magnitudine horribi-
 li boreali mouens regione magno aspe-
 ctentis terrore. p. celum dilapsus est et be-
 stiolas multiplicato numero iouente et celo tra-
 didisse ferunt.

manie e. aquilonis flatibus tota ferme exposi-
 ta. forma eius rotunda tradit. anas dyamete-
 rium diuini itinere et pedico patet. Silua vniuer-
 sam claudit. Irrigat pluribus fluminibus sed
 cunctos multania excedit que metropolim regni
 praga influit. De noie ciuitatis ca disceptare
 iussit libussa et arusticiabus que primo occurreret
 rogari quid ageret. ac ex primo eius verbo vo-
 cari oppidum. Interrogatus faber lignarius que
 pta. lumen se agere dicit. que bohemicis. pha dicit
 indeque nomen vbi datur. si corrupto vocabulo
 postea praga dicitur. In hac puincia aliquo te-
 pore amazonice seie regnandi cupidine duce de-
 mitioni habuerunt. postea duces usque ad primu
 regem vatislao gubernarunt. qui. vj. et. lxxx. su-
 pra mille ab otu saluatoris xpi apud magun-
 tum in concilio principum ab imperatore henrico et
 us nois. v. rex declarat fuit. mauroz regna que
 prius exercitum fuit in bohemia translato. slesia
 lusacia. morania bohemoz impio adiacet. Gil-
 berus creveroz archyepus cum eo piaga missus que
 cora. puincialibus regem iungat regalibusque ad-
 ornet insignibus. In eodem anno facta acclama-
 te populo vatislao regi salus honor atque victo-
 221 j

Obr. 1: Praha na ideálním vyobrazení v kronice Hartmanna Schedela ve vydání z roku 1497 (Historický ústav AV ČR)

Obr. 2: Titulní list geografického díla Filipa Clüvera *Philippi Cluverii Introductionis in universam geographiam* ve vydání z roku 1672 (Historický ústav AV ČR)

Obr. 3: Titulní list vlastivědné a topografické práce Das jetzt lebende Königreich Böhmen z roku 1712 Jana Jiřího Mořice Vogta (Historický ústav AV ČR)

Obr. 4: Titulní list geografického díla Johanna Hübnera Kurtze Fragen aus der Neuen und Alten Geographie ve vydání z roku 1718 (Historický ústav AV ČR)

Obr. 5: Nova et Accurata Pantotopiae Descriptio, mapa z geografického díla Johanna Hübnera Kurtze Fragen aus der Neuen und Alten Geographie ve vydání z roku 1718 (Historický ústav AV ČR)

Obr. 6: Popis Královéhradeckého kraje v díle Jaroslava Schallera Topographie des Königreichs Böhmen, Bd. 15, Königgräzer Kreis z roku 1790 (Historický ústav AV ČR)

Obr. 7: Titulní list topografického díla Františka Josefa Schwoye Topographie vom Markgrafthum Mähren z roku 1793 (Historický ústav AV ČR)

The first centuries of European topographical and historical geographic works

In historical sources, the perception of landscapes reflects a struggle for existence, power and control of the space, man's creative activity, his thinking, and his ideas. The projection of a picture of the landscape into a wide range of sources documents the changing image of the landscapes with the goal of passing it on to future generations. The text concentrates on selected written narrative materials from the European late Middle Ages and early modern period that can be characterized as topographical and historical geographic sources. From the Middle Ages to the end of the early modern period, descriptions of European and later also more distant landscapes were processed from multiple perspectives. The presented topographical and historical geographic sources provide a view of the overall character of the landscape over a particular period and, in chronological and spatial layers, traces of the perception of the contemporary geographical horizons, geographical thinking, and personal experiences and impressions. Thus, many of the mentioned English, French, German and Central European works can loosely be referred to as narrated landscapes. The descriptions of the individual lands and regions also contributed to expanding the contemporary geographical horizon. The most important works include numerous publications of *Cosmographia* by Sebastian Münster, *Britannia* by William Camden, and works by Hübner and Büsching. The objectivity of the sources, their extent, and the accuracy and reliability of the information are determined by their time of origin, the level of contemporary knowledge, the development of historiography, geography, cartography, the surveying methods, technologies and methods as well as other related activities and disciplines. Their informative value is therefore extremely variable. This is also affected by the purpose of the origin and nature of the source, whether it be largely institutional, largely individual, scientific or artistic, and so on. Finally, it also depends on the creator of the material as a subject with a specific task, who is endowed with particular abilities, knowledge and personal interests.

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.